

**ОДЕСЬКИЙ РЕГІОН:
ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ,
СТРУКТУРА ТА ТЕРИТОРІАЛЬНА
ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА**

Навчальний посібник

За загальною редакцією
професора **О. Г. Топчієва**

Одеса
«Астропринт»
2012

ББК 26.890(4Ук-4Од)
О-417
УДК 908(477.74)

Авторський колектив:

- Розділ I *О. Г. Топчієв*, д-р геогр. наук, проф.; *В. А. Хомутов*, викладач (§ I.1)
- Розділ II *І. І. Кондратюк*, канд. іст. наук, доц.
- Розділ III *В. В. Яворська*, канд. геогр. наук, доц.; *В. Л. Смольський*, старш. викладач; *С. Б. Куделіна*, старш. викладач (§ III.2);
- Розділ IV *О. Г. Топчієв*, д-р геогр. наук, проф.; *В. М. Андерсон*, канд. геогр. наук, доц. (§ IV.4); *Н. Є. Нефедова*, канд. геогр. наук, доц. (§ IV.3; IV.5; IV.6; IV.7); *Т. В. Копилова*, заст. начальника ГУС Одеської області (§ IV.4; IV.5); *В. Д. Олійник*, канд. геогр. наук, доц. (§ IV.1); *Л. В. Хомич*, канд. геогр. наук, доц. (§ IV.8)
- Розділ V *З. В. Титенко*, канд. геогр. наук, доц.; *Н. П. Михайлова*, канд. геогр. наук, доц.; *В. Д. Олійник*, канд. геогр. наук, доц.; *О. Ю. Савюк*, канд. геогр. наук, доц.
- Розділ VI *О. Г. Топчієв*, д-р геогр. наук, проф.
- Розділ VII *О. Ю. Єрастова*, інженер; *С. Б. Куделіна*, старш. викладач; *Л. П. Платонова*, мол. наук. співробітник; *А. М. Шашеро*, наук. співробітник

Редактори видання:

О. Г. Топчієв, д-р геогр. наук, професор;
Н. Є. Нефедова, канд. геогр. наук, доцент

Рецензенти:

д-р геогр. наук, проф. *В. О. Дергачов*;
д-р державного управління, проф. *С. Є. Саханенко*;
д-р екон. наук, проф. *А. Г. Ахламов*

Рекомендовано до друку вченою радою геолого-географічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
Протокол № 3 від 27.10.2011 р.

© Топчієв О. Г., Кондратюк І. І.,
Яворська В. В. та ін., 2012

ISBN 978-966-190-497-1

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	9
I. ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ І ПРИРОДА КРАЮ	
I.1. Геоелектронічне положення Одеського регіону	12
I.2. Природні умови та ландшафти	
I.2.1. Геологічна будова та рельєф території	13
I.2.2. Клімат	15
I.2.3. Агрокліматичне районування	16
I.2.4. Поверхневі води	18
I.2.5. Підземні води	19
I.2.6. Грунтовий покрив	20
I.2.7. Рослинний і тваринний світ	21
I.2.8. Ландшафти Одещини	23
I.2.9. Шельф Чорного моря і лимани	27
I.3. Природно-ресурсний потенціал регіону	30
II. ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС ЗАСЕЛЕННЯ ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ОСВОЄННЯ КРАЮ	
II.1. З найдавніших часів до заснування Одеси	33
II.2. Доба бурхливого зростання регіону	37
II.3. Час глибоких політичних потрясінь і нереалізованих можливостей	43
II.4. До історії адміністративно-територіального устрою Одещини	50
III. НАСЕЛЕННЯ. ТРУДОВІ РЕСУРСИ. РОЗСЕЛЕННЯ	
III.1. Динаміка чисельності населення	55
III.2. Природний та механічний рух населення. Демографічна ситуація	59
III.3. Статеві-вікова структура населення та її динаміка. Трудові ресурси	67
III.4. Національний склад населення	72
III.5. Розселення населення	74

IV. ГОСПОДАРСТВО ОДЕЩИНИ

IV.1. Склад і структура господарства Одещини	91
IV.2. Паливно-енергетичне господарство регіону	102
IV.3. Транспорт і зв'язок	
IV.3.1. Транспортний комплекс у господарстві регіону	105
IV.3.2. Зв'язок регіону	108
IV.3.3. Транспортна інфраструктура регіону	109
IV.3.4. Показники роботи транспортного комплексу регіону	112
IV.3.5. Морські торговельні порти Одеського регіону ...	117
IV.3.6. Одеський морський торговельний порт	120
IV.3.7. Морський торговельний порт Южний	129
IV.3.8. Іллічівський морський торговельний порт	134
IV.3.9. Одеський регіон у проектах міжнародних транспортних коридорів та у міжнародному транзиті нафти і газу	145
IV.4. Промисловість	148
IV.5. Сільське господарство	
IV.5.1. Загальна характеристика. Зміни в організаційній структурі сільськогосподарського виробництва	159
IV.5.2. Рослинництво	162
IV.5.3. Тваринництво	166
IV.5.4. Сільськогосподарські райони Одещини	168
IV.6. Водогосподарський комплекс	178
IV.7. Рекреаційне господарство Одещини	
IV.7.1. Роль і місце рекреаційного господарства в економіці регіону	209
IV.7.2. Рекреаційно-ресурсний потенціал регіону	211
IV.7.3. Санаторно-курортні та оздоровчі заклади Одещини	213
IV.7.4. Туризм у регіоні	216
IV.7.5. Територіальна організація рекреаційного господарства регіону	218
IV.8. Зовнішньоекономічна діяльність Одеської області	222
IV.8.1. Зовнішня торгівля області	223

IV.8.2. Інвестиційна діяльність області	228
IV.8.3. Міжрегіональне та транскордонне співробітництво. Євроінтеграційні процеси	231
IV.9. Територіальна організація господарства Одещини	238

V. СОЦІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС ОБЛАСТІ

V.1. Загальна характеристика сфери послуг	
V.1.1. Склад та структурування сфери послуг	242
V.1.2. Сфера обслуговування у господарському комплексі регіону	245
V.2. Освіта	247
V.3. Охорона здоров'я	253
V.4. Торгівля і ресторанне господарство	256
V.5. Житлово-комунальне господарство	258
V.6. Культура	259
V.7. Якість життя населення регіону	260

VI. ОДЕСА. ОДЕСЬКА АГЛОМЕРАЦІЯ

VI.1. Загальна характеристика міста та його зростання	
VI.1.1. Одеса у господарському комплексі України	266
VI.1.2. Виникнення та розвиток міста. Проблеми його планування	267
VI.2. Природні умови та містобудівельна оцінка території	
VI.2.1. Природні умови території міста	268
VI.2.2. Інженерно-будівельна оцінка території	270
VI.3. Населення і трудові ресурси	271
VI.4. Житловий фонд. Система життєзабезпечення. Благоустрій міста	274
VI.5. Господарський комплекс міста	
VI.5.1. Загальна характеристика та структура господарства	278
VI.5.2. Промисловість міста	280
VI.5.3. Рекреаційне господарство міста	283
VI.5.4. Інші види економічної діяльності міста	284
VI.6. Соціальна інфраструктура	286

VI.7. Забудова та планувальна структура Одеси та її передмість	
VI.7.1. Земельно-господарський устрій міста	287
VI.7.2. Сучасна функціонально-планувальна організація міста	289
VI.8. Одеська агломерація	293
VII. ЕКОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ. ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ	
VII.1. Загальна екологічна ситуація в регіоні. Сучасні тенденції природокористування	297
VII.2. Забруднення атмосферного повітря	299
VII.3. Забруднення водних об'єктів	301
VII.4. Земельні ресурси та основні проблеми їх використання й охорони	304
VII.5. Промислові та побутові відходи і проблеми їх утилізації	307
VII.6. Сучасні фізико-географічні процеси	313
VII.7. Проблеми захисту рекреаційних ресурсів	317
VII.8. Екологічний стан Чорного моря	319
VII.9. Охорона лісових ресурсів	323
VII.10. Охорона та відтворення тваринного світу	324
VII.11. Екологічна мережа	325
Література	331

У середині ХХ ст. на стику географії та економіки зародився новий науковий напрям — *регіональна економіка* (В. Айзард та ін., США), який набув поширення в Україні наприкінці ХХ ст. З 2001 р. Указом Президента України у нашій країні започаткована *державна регіональна політика*, яка об'єднує зусилля управлінців, економістів, географів та спеціалістів багатьох суміжних наук.

Даний посібник розроблений у річищі регіональної економіки та регіональної політики на рівні обласних регіонів. Невдовзі буде проведена офіційна *регіоналізація України* та відповідна *адміністративно-територіальна реформа*, за якими регіони країни будуть істотно укрупнені, відповідно до рекомендованих ЄС регіональних одиниць NUTS-2. Але є реальна потреба розробляти комплексні економіко-географічні характеристики сучасних областей (обласних регіонів) для потреб управління, більш ефективного використання ресурсів — природних, соціальних, економічних, та раціонального планування використання території. За такими цільовими настановами розроблений і підготовлений цей посібник.

Окремими розділами у монографії розглянуті особливості геоекономічного й геополітичного положення Одещини, природні умови і природні ресурси краю, історико-географічні умови його заселення та господарського освоєння.

Населення регіону характеризується за його показниками, динамікою, природним і механічним рухом, загальною демографічною ситуацією. Проаналізована статеві-вікова структура населення та її зміни, сучасний трудовий потенціал регіону та особливості його використання в сучасних умовах. Представлені системи сільського і міського розселення регіону, акцентовано приморсько-фасадний тип розселення Одещини.

У складі господарства Одещини окремими підрозділами розглянуто загальний склад і структуру економіки області, її паливно-енергетичне господарство, транспорт і зв'язок, промисловість, сільське господарство. Серед головних міжгалузевих комплексів регіону — водогосподарський і рекреаційний комплекси, зовнішньоекономічна діяльність.

Характеристика соціального комплексу регіону охоплює сферу послуг області в цілому, її склад і структуру, а також освіту, охорону

Територія Задністров'я в цілому відрізняється значними рівнями показників густоти населення (від 60 чел./кв. км й вище). Найбільші значення припадають на урбанізовані території та території з рекреаційно-туристичними функціями (Білгород-Дністровський–Шабо–Сергіївка–Тузли–Лебедівка–Болград–Тарутине та трикутник Арциз–Татарбунари–Сарата). Разом із проблемою розвитку сучасної транспортної інфраструктури стоїть проблема постачання якісної води населенню.

Місто Котовськ (40,6 тис. осіб) є центром міжрайонної системи розселення, до складу якої входять м. Балта, м. Ананьїв, м. Кодима, смт Красні Окни, Слобідка із перевагою агропромислових функцій. Лише Котовськ відрізняється розвинутими промислово-транспортними функціями.

Котовська МСР, розташована на автохтонній території українського етносу, характеризується сталими зв'язками в системі «природа — населення — господарство» та має значні резерви розвитку на перспективу.

Лісостепова північ Одеської області (Котовська МСР та сусідні РС розселення) за густотою населення — третя після Одеської МСР та Придунав'я.

Низка районних систем розселення лакуни між Одеською агломерацією та Котовською МСР має агропромислові функції, а їх центри — ще й адміністративні. До цього списку належать смт: Любашівка, Саврань, Ширяєве, Велика Михайлівка, Миколаївка, Фрунзівка (районні центри) та Затишшя, Цебрикове, Зеленогірське (локальні центри).

Територіальна диференціація показника густоти населення відрізняється найменшими значеннями в Одеській області (20–40 чел./кв. км. і менше) та характеризується поляризацією на мікрорівні «річкова долина — вододіл».

IV. ГОСПОДАРСТВО ОДЕЩИНИ

IV.1. СКЛАД І СТРУКТУРА ГОСПОДАРСТВА ОДЕЩИНИ

Господарський комплекс Одещини формувався під впливом головних передумов і чинників — історико-географічних, природно-ресурсних, соціально-економічних, геоелементних. Серед них — відносно пізніе господарське освоєння території — практично з XIX ст., приморське географічне положення і стрімкий розвиток Одеського порту, високий агровиробничий потенціал і традиційна спеціалізація краю на експорті зерна, значні приморські рекреаційні ресурси і формування курортно-туристичного господарства.

Роль і місце Одещини у господарському комплексі України характеризують такі головні показники (станом на 2010 р.):

- територія області становить 33,3 тис. кв. км, або 5,5 % площі України;
- населення регіону — близько 2,4 млн осіб, що становить 5,2 % всього населення країни;
- вартість основних засобів — 147,3 млрд грн, або 3,9 % відповідного показника України;
- валовий регіональний продукт — близько 47 млрд грн, або 5,0 % від показника України;
- обсяг реалізованої промислової продукції — близько 26,3 млрд грн або 3,3 % промисловості країни;
- продукція сільського господарства — понад 4,2 млрд грн, або 4,2 % сільськогосподарського виробництва країни;
- перевезення (відправлення) вантажів усіма видами транспорту — 52,2 млн т, або 3,3 % від всіх перевезень у країні;
- обсяг реалізованих послуг — понад 21,4 млрд грн, або 9,5 % всіх послуг у країні;
- оптовий товарооборот — близько 46,8 млрд грн, або 5,3 % країни;
- експорт товарів і послуг — близько 1,7 млрд дол. США, або 3,3 % експорту України;
- імпорт товарів і послуг — понад 3,5 млрд дол. США, або 5,8 % імпорту країни;

– інвестиції в основний капітал — близько 10 млрд грн, або 6,6 % всіх інвестицій в Україні;

– відправлено пасажирів транспортом загального користування — 336,4 млн осіб, або 4,6 % пасажиропотоку країни.

Для визначення головних напрямків виробничої спеціалізації регіону звичайно користуються *душовими коефіцієнтами*, за якими частки галузей чи видів економічної діяльності області в Україні порівнюють з часткою населення. Галузі чи види економічної діяльності, душові коефіцієнти яких перевищують одиницю, визначають економічний профіль регіону, його господарську спеціалізацію. Іншими словами, ті з наведених показників видів економічної діяльності області, частка яких в Україні перевищує 5,2 % (це частка населення Одещини в Україні), є спеціалізуючими.

Показово, що частка і промисловості, і сільського господарства Одеського регіону значно нижчі частки населення, тобто і промислове, і сільськогосподарське виробництво не є визначальними у його господарській спеціалізації. Разом з тим область вирізняється серед інших регіонів дуже високою часткою послуг (9,5 % від обсягу послуг в країні), високими частками оптового товарообороту (5,3 %), транспортних послуг (3,3 % перевезення вантажів у країні та 4,6 % відправлення пасажирів). Ці показники засвідчують вагомий роль регіону на ринку послуг України — транспортних, посередницьких, ділових.

Загальна *структура господарства* Одеської області за розподілом найманих працівників виглядає так (табл. 13). Головним видом економічної діяльності виступає транспорт і зв'язок (понад 29 % усіх працівників). Друге місце посідає промисловість (майже 20 %). Далі йдуть торгівля (разом з ремонтом автомобілів та побутових виробів), частка якої у загальній чисельності найманих працівників у господарстві області перевищує 15 %. Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та послуги підприємцям займають понад 12 % всіх працівників. Частка сільського господарства становить 10 % всіх найманих працівників області, будівництва — 6,8 %.

На підприємствах області зайнято 407,1 тис. працівників (2009 р.), що становить 4,9 % відповідного показника України. Середньомісячна заробітна плата одного працівника — близько 1634 грн (2009 р.), або 91,3 % від середнього рівня по Україні. Майже 64 % всіх найманих працівників зосереджені в Одесі, понад 6 % їх загальної кількості припадає на Іллічівськ, частка Ізмаїла — 3,7 %, Білгорода-Дністровського — 2,1 %, Южного — 2,6 %. Серед районів Одещини

найбільш високі частки найманих працівників регіону мають Овідіопольський (3,4 %) та Комінтернівський (2,4 %). Частки інших міст і районів коливаються в межах 0,3–1,4 %.

За розмірами підприємств у регіоні різко переважають *малі підприємства*, частка яких від їх загальної кількості становить 94,2 %. Частка середніх підприємств — 5,5 %, великих — 0,3 %. За видами економічної діяльності розподіл великих-середніх-малих підприємств у регіоні такий (2009 р.):

= у промисловості: 1,3 % — 9,1 % — 89,6 %;

= у будівництві: 0,2 % — 4,3 % — 95,5 %;

= у транспорті та зв'язку: 0,9 % — 6,2 % — 92,9 %;

= у торгівлі: 0,3 % — 4,3 % — 95,4 %.

Приморське та прикордонне гео економічне положення краю зумовило пріоритетний розвиток *транспортного та морегосподарського міжгалузевих комплексів*. Головні порти Одещини — Одеський, Іллічівський, Южний виконують функції головних «морських воріт» України і обслуговують більшу частину зовнішньоекономічних зв'язків країни. Розвинена мережа транспортних комунікацій області обслуговує значні транзитні вантажопотоки, що проходять територією України. Територією області проходять кілька міжнародних транспортних коридорів. Відтак, частка працівників, зайнятих на транспорті та у зв'язку, становить майже 29 % всіх робітників області і впевнено виводить цей вид економічної діяльності на перше місце (табл. 14).

Друге місце в економіці області посідає *промисловість*, в якій зайнято близько 20 % всіх найманих працівників і на яку нині припадає майже 56 % валового регіонального продукту регіону. Пріоритетними напрямками цього сектора господарства традиційно були харчова промисловість і транспортне машинобудування. Останніми роками серед промислових виробництв істотно зростає хімічна промисловість. В цілому промисловість краю перебуває у стані радикальних трансформацій, пов'язаних з новими економічними умовами і низькою конкурентоспроможністю продукції більшості промислових виробництв. Показово, що частка промисловості Одещини у промисловому виробництві країни лишається дуже низькою (3,3 %).

За статистичними показниками *аграрний сектор* області має низькі оцінки: його частка в господарстві регіону за кількістю найманих працівників становить лише 10 %, а у валовому регіональному продукті області — 9 %. Разом з тим слід пам'ятати: значна частина населення області зайнята у сільському господарстві, зокрема в особис-

тому підсобному і в малих селянських і фермерських господарствах. Загальний обсяг продукції сільського господарства регіону становить 4,2 % від її обсягів в Україні.

Таблиця 14

Структура господарства Одеської області за зайнятим населенням та її динаміка

Секції ¹	Види економічної діяльності	Зайняте населення			
		кількість, тис. осіб		частка, %	
		2005 р.	2009 р.	2005 р.	2009 р.
A	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	66,5	39,6	15,0	9,7
B	Рибальство, рибництво	2,5	1,9	0,6	0,5
C+D	Промисловість	96,5	79,8	21,8	19,6
C	Добувна	0,4	0,4	0,1	0,1
D	Переробна	80,1	63,6	18,1	15,6
E	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	16,0	15,7	3,6	3,9
F	Будівництво	29,6	28,0	6,7	6,9
G	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	53,8	62,8	12,2	6,9
H	Діяльність готелів та ресторанів	7,2	7,5	1,6	1,8
I	Діяльність транспорту та зв'язку	121,5	117,0	27,4	28,7
J	Фінансова діяльність	1,6	2,4	0,4	0,6
K	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	41,5	50,4	9,4	12,4
L	Державне управління				
M	Освіта	3,9	2,2	0,9	0,6
N	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	5,5	5,0	1,2	1,2
O	Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	12,8	10,5	2,9	2,6
	Всього	443,0	407,1	100,0	100,0

Як бачимо, за роки державної незалежності України в регіоні відбулись радикальні зміни й трансформації. Промисловість — традиційний лідер у структурі господарства області поступилась транспор-

¹ За класифікатором видів економічної діяльності (КВЕД-2005).

ту та зв'язку, причому розрив між ними сягає майже 10 %. Аграрний сектор, який у попередні роки був другою за вагою галуззю регіону, перейшов на четверте місце. Підкреслимо, що реальна зайнятість населення у сільському господарстві лишається значно вищою, але значна її частка не фіксується сучасною статистикою. Це, зокрема, стосується малих фермерських і селянських господарств, а також особистих підсобних господарств населення. З'явилися нові види діяльності, яких раніше взагалі не було. Серед них, зокрема, операції з нерухомим майном, інжиніринг та послуги підприємцям.

Відбулась радикальна перебудова сфер матеріального та нематеріального виробництва. Частка *невиробничої сфери* (так у радянській економіці називали нематеріальне виробництво) утримувалась на рівні 30 % зайнятого населення. Нині ж *нематеріальне виробництво* за розподілом працівників у цілому по Україні перевищило 50 %. Одеський регіон виділяється серед інших прискореним і пріоритетним розвитком *сфери послуг* (так нині називають сферу нематеріального виробництва у вітчизняній економіці), яка за розподілом зайнятих вже перевищує 60 %.

За сучасних умов у світі спостерігається тенденція переходу від індустріальної економіки до так званої «нової економіки», що базується на інтелектуальних ресурсах, наукоємних та інформаційних технологіях. Важливим є те, що «нова економіка» передбачає якісно новий технологічний рівень оснащення всього господарства, включаючи діючі продуктивні сили суспільства. До такої економіки на сьогодні відносяться: *інформаційно-комунікаційний сектор*, або *сектор інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)*; рекламний ринок та мас-медіа; банківський і фінансовий сектори; здоров'я та освіта.

Сектор ІКТ є найбільш глобалізованою частиною світової економіки. Транскордонні інвестиції у цей сектор знаходяться на підйомі, а ІКТ-продукція становить більше чверті світового імпорту і п'яту частину світового експорту. Незважаючи на поточні циклічні ускладнення, темпи зростання сектора ІКТ залишаються високими, загальний обсяг світового ринку ІКТ-товарів і послуг продовжує зростати у середньому на 8,3 % за рік.

Телекомунікаційні технології стають одним з основних факторів розвитку та елементів функціонування суспільства. За оцінками експертів, частка ІКТ у ВВП усіх країн буде стрімко наростати. Навіть за найбільш обережними оцінками, обсяг сектора ІКТ до 2025 р. потроїться. Більш оптимістичні оцінки прогнозують подвоєння обсягів

кожні 5 років, тобто в 5–7 разів до 2025 р. з наступною стабілізацією сектора. Найбільш сміливі оцінки говорять, що обсяг матеріального виробництва після «максимального впровадження ІКТ у життя суспільства» стабілізується на рівні 10 % ВВП, тобто частка ІКТ у майбутньому становитиме 90 % ВВП. Прогнозується, що світовий експорт ІТ і офісного устаткування до 2020 р. може збільшитися більш ніж в 3 рази. Інвестиції в сектор ІКТ у світі в 2011 р. можуть досягти 1,5 трильйона доларів США.

Одещина серед тих небагатьох регіонів країни, що мають потужний рекреаційний природно-ресурсний потенціал приморського типу. Разом з тим серед видів економічної діяльності, що визначають господарську спеціалізацію області серед інших регіонів, галузі *курортно-рекреаційного* комплексу у статистичних довідниках майже не позначені. Справа в тому, що у чинному класифікаторі видів економічної діяльності курортно-санаторна діяльність, туризм та масовий неорганізований відпочинок як такі не позначені, а розподілені між іншими секціями і підсекціями. З другого боку, більша частина курортно-рекреаційної діяльності у наш час позбавлена організаційно-управлінських структур та відповідної звітності. Ніхто не керує на даний час *масовим неорганізованим відпочинком населення*. Відтак, склалася суперечлива й парадоксальна ситуація. Всі знають про одеські курорти й пансіонати, про Одесу як центр міжнародного туризму, про морські узбережжя Одещини, які у теплий сезон заповнені рекреантами-«дикунами», і разом з тим у статистичних довідниках довідатись про рекреаційну спеціалізацію Одеської області на даний час неможливо.

Проаналізуємо особливості структури господарства Одещини.

Структурою господарства регіону називають співвідношення головних галузей та видів економічної діяльності у його економіці. Звичайно такі співвідношення називають *економічними (господарськими) пропорціями*. Їх аналізують за розподілом зайнятого населення, основних засобів, валової доданої вартості та валового регіонального продукту.

Валова додана вартість (ВДВ) — різниця між випуском та проміжним споживанням (споживання у процесі виробництва).

Валовий регіональний продукт (ВРП) — узагальнюючий показник економічного і соціального розвитку регіону. ВРП складається із суми валових доданих вартостей всіх видів економічної діяльності і податків на продукти (за виключенням субсидій на продукти).

Основні засоби — одна із складових національного багатства країни. До них належать земельні ділянки, будинки та передавальні пристрої, машини й обладнання, транспортні засоби, інструменти, тварини, багаторічні насадження, природні ресурси тощо.

Розглянемо співвідношення та пропорції різних видів економічної діяльності в Одеському регіоні та проаналізуємо їх динаміку й зміни у структурі господарства протягом останніх 10–15 років.

Радикальні трансформації відбулись у *співвідношенні промисловості і сільського господарства*, які традиційно були головними галузями економіки регіону.

Як бачимо (табл. 15), протягом 1995–2009 рр. загальна кількість зайнятих істотно скоротилася і в промисловості — більш ніж вдвічі, і у сільському господарстві — майже у чотири рази. Таке скорочення пояснюється ринковою перебудовою економіки та серйозними труднощами і недоліками такого переходу. Особливо сильної трансформації зазнало сільське господарство, в якому розпочалися радикальні аграрна та земельна реформи.

Змінилося і співвідношення цих базових галузей. У 1995 р. за зайнятим населенням вони були такими: 20,1 % зайнятих регіону у сільському господарстві і 15,8 % у промисловості; у 2005 р. ці галузі мали приблизно однакові частки за зайнятими працівниками, при цьому промисловість дещо вийшла наперед (10,1 % проти 9,1 %, відповідно); у 2009 р. за зайнятим населенням промисловість вже чітко випереджала сільське господарство — 7,9 % та 5,1 % відповідно.

Таблиця 15
Розподіл зайнятого населення за промисловістю та сільським господарством та його динаміка

Роки	Кількість працівників, тис. осіб		Частка у загальній кількості зайнятих, %	
	промисловість	сільське господарство	промисловість	сільське господарство
1995	178,6	226,6	15,8	20,1
2000	125,7	169,7	12,4	16,7
2005	103,3	93,0	10,1	9,1
2009	82,4	53,4	7,9	5,1

Таблиця 16 показує розподіл зайнятого населення області більш докладно за видами економічної діяльності та його зміни протягом 2000–2009 рр. У 2000 р. співвідношення між видами економічної ді-

яльності були такими: сільське господарство (разом із лісовим господарством та мисливством — 26,5 % зайнятого населення; промисловість — 12,9 %; торгівля, ремонт автомобілів і побутових виробів, а також діяльність готелів і ресторанів — 15,1 %; транспорт і зв'язок — 11,1 %). У 2009 р. розподіл зайнятого населення вже був помітно іншим: на перше місце вийшла група галузей обслуговування — торгівля, ремонт автомобілів та побутових виробів, готелі і ресторани, на яку вже припадало 26,1 % зайнятих регіону; на сільське господарство з лісовим господарством і мисливством припадало 14,4 % зайнятих, на транспорт і зв'язок — 11,0 % і на промисловість — 9,5 %. Як бачимо, за цей час значна частина зайнятого населення регіону перемістилася із галузей матеріального виробництва у сферу послуг. Це головна тенденція трансформації економіки Одеського регіону в ринкових умовах.

Таблиця 16

Кількість зайнятого населення регіону за видами економічної діяльності

Види економічної діяльності	2000 р.		2005 р.		2009 р.	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Усього зайнято	1015,0	100	1028,1	100	1040,2	100
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	269,0	26,5	197,7	19,2	149,6	14,4
Промисловість	130,4	12,9	111,5	10,9	98,4	9,5
Будівництво	41,9	4,1	39,4	3,8	43,9	4,2
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку. Діяльність готелів та ресторанів	153,2	15,1	228,4	22,2	271,8	26,1
Діяльність транспорту та зв'язку	112,8	11,1	119,5	11,6	114,7	11,0
Фінансова діяльність	8,2	0,8	12,9	1,3	18,6	1,8
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	50,4	5,0	57,4	5,6	70,5	6,8
Державне управління	61,7	6,1	53,8	5,2	56,9	5,5
Освіта	77,3	7,6	89,6	8,7	96,3	9,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	78,6	7,7	72,3	7,0	70,1	6,7
Інші види економічної діяльності	31,5	3,1	45,6	4,4	47,2	4,5

Співвідношення основних видів економічної діяльності за основними засобами виробництва та їх динаміку потягом 2000–2009 рр. представляє таблиця 17.

Таблиця 17

Основні засоби регіону за видами економічної діяльності (2000–2009 рр.)

Види економічної діяльності	2000 р.		2005 р.		2009 р.	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	5124	12,1	4237	65	5379	3,7
Промисловість	7215	17,1	13823	21,2	20637	14,0
добувна промисловість	13	0,1	3	—	9	—
переробна промисловість	5621	13,3	10676	16,4	16429	11,1
виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	1581	3,7	3144	4,8	4199	2,9
Будівництво	646	1,5	1040	1,6	2179	1,5
Торгівля і ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	1024	2,4	1827	2,8	4929	3,4
Діяльність готелів та ресторанів	121	0,3	542	0,8	2353	1,6
Транспорт і зв'язок	9911	23,5	15892	24,4	55773	37,9
Фінансова діяльність	167	0,4	892	1,4	2716	1,8
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	7886	18,7	15172	23,3	32372	22,0
Державне управління	1312	3,1	778	1,2	1532	1,0
Освіта	6965	16,5	7591	11,6	9384	6,4
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1029	2,4	1182	1,8	1981	1,3
Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	621	1,5	1300	2,0	3084	2,1
Разом	42224	100,0	65200	100,0	147327	100,0

За розподілом основних засобів за видами економічної діяльності структура господарства області має такі особливості. Попереду з великим відривом (майже 38 %) транспорт і зв'язок. Друге місце (22 %) займає діяльність з нерухомим майном, орендою, інжинірингом та наданням послуг підприємцям. Частка галузей матеріального вироб-

ництва невисока: промисловість — 14 % і сільське господарство — 3,5 %. Такий розподіл основних засобів виробництва засвідчує сучасну орієнтацію економіки області на сферу послуг.

Вже у 2000 р. за розподілом основних засобів виробництва перед вели галузі сфери обслуговування: на транспорт і зв'язок припадало 23,5 % всіх основних засобів регіону; види діяльності, пов'язані з діловими послугами — операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та послуги підприємцям, брали на себе 18,7 % усіх основних засобів, освіта — 16,5 %. Разом з тим ще зберігалась висока частка основних засобів у галузях матеріального виробництва: промисловість — 17,1 %, сільське господарство (із суміжними видами діяльності) — 12,1 %.

На даний час частка сфери матеріального виробництва помітно знизилась: промисловість, сільське господарство і будівництво разом володіють менш ніж 20 % всіх основних засобів регіону. Стрімко зростає частка транспорту і зв'язку (37,9 % всіх основних засобів). Зберігають тенденцію до зростання види економічної діяльності, пов'язані з ринковою інфраструктурою та наданням ділових послуг. Наголосимо, що має місце помітне скорочення часток основних засобів соціальної інфраструктури: частка освіти в основних засобах регіону зменшилась від 16,5 % (2000 р.) до 6,4 % (2009 р.), охорони здоров'я та соціальної допомоги — від 2,4 % (2000 р.) до 1,3 % (2009 р.).

Розглянемо структуру господарства Одеського регіону за обсягами реалізованої продукції, робіт і послуг (табл. 18). З великим відривом лідирують види економічної діяльності, пов'язані зі сферою послуг. Серед них торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, частка яких в основних засобах регіону близька до 48 %. На другому місці промисловість — 21,9 % всіх основних засобів виробництва. Далі йдуть транспорт і зв'язок (17 %) та будівництво (4,6 %).

Ще один економічний показник, за яким проаналізована загальна структура господарства регіону — *валова додана вартість*. За цим показником головними видами економічної діяльності в регіоні (2008 р.) є транспорт і зв'язок (21,0 % всієї валової доданої вартості області), переробна промисловість (15,5 %), операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям (13,3 %), торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (11,9 %), фінансова діяльність (8,7 %).

Структура господарства Одеської області за обсягами реалізованої продукції (робіт, послуг) 2009 р.

Секції	Види економічної діяльності	Обсяги реалізованої продукції (робіт, послуг)	
		млн грн	%
A	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	2650,6	2,1
B	Рибальство, рибництво	196,8	0,2
	Промисловість	27167,9	21,9
C	Добувна	14,8	0,0
D	Переробна	23335,4	18,8
E	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	3817,5	3,1
F	Будівництво	5761,2	4,6
G	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	59093,5	47,5
H	Діяльність готелів та ресторанів	404,8	0,3
I	Діяльність транспорту та зв'язку	21258,3	17,0
J	Фінансова діяльність	838,2	0,7
K	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	5988,9	4,8
L	Державне управління		
M	Освіта	90,6	0,1
N	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	317,1	0,3
O	Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	567,5	0,5
Всього		124335,4	100,0

Підведемо загальні підсумки. Аналіз структури господарства за різними показниками дає дещо різні результати. Разом з тим можна зробити певні узагальнення і виявити тенденції структурної перебудови економіки регіону. Таким чином, узагальнена структура господарства за головними економічними показниками виглядає так:

= сфера послуг (сфера нематеріального виробництва) приблизно у півтора раза перевищує сферу матеріального виробництва (виробничу сферу);

= у сфері послуг переважають діяльність транспорту та зв'язку, торгівля та зв'язок, торгівля та надання ділових послуг (послуг підприємцям);

= у сфері матеріального виробництва найбільші частки мають промисловість, зокрема переробна промисловість, сільське господарство і будівництво.

За всіма показниками як головний вид економічної діяльності виділяється транспорт і зв'язок. Особливо істотна його частка (близько 38 %) у складі основних засобів виробництва регіону. Останнім часом у структурі господарства регіону виділяються види економічної діяльності, пов'язані зі сферою послуг, зокрема із сервісним обслуговуванням підприємництва. Особливо вагома частка таких видів діяльності у виробництві реалізованої продукції: на торгівлю, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку припадає майже половина реалізованої продукції регіону. Висока частка цих видів діяльності у валовій доданій вартості регіону.

У структурі господарства регіону зберігає вагому роль промисловість, частка якої за різними показниками коливається в межах 10–22 %. Галузі, що безпосередньо обслуговують населення — освіта та охорона здоров'я, зберігають помітні частки у структурі господарства за зайнятим населенням (9,3 % та 6,7 % відповідно). Разом з тим частка цих галузей у розподілі основних засобів регіону відносно мала.

Щодо *структурної перебудови економіки* області, то її головні напрямки і тенденції очевидні (табл. 14–18). Помітно зменшилась вага галузей матеріального виробництва, особливо сільського господарства. Незаперечним лідером в економіці регіону став транспорт, що зумовлено транспортно-розподільчими і транзитними функціями Одещини у господарському комплексі України. Загальною тенденцією структурної перебудови господарства регіону став випереджаючий розвиток сфери нематеріального виробництва, включаючи обслуговування населення, а також пріоритетне формування ринкової інфраструктури та обслуговування підприємництва.

IV.2. ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНЕ ГОСПОДАРСТВО РЕГІОНУ

«Вузким місцем» економіки Одещини лишається її *паливно-енергетичний комплекс*. Паливне господарство області функціонує на довізному паливі — газі, нафті, вугіллі. Територією області проходять магістральні газогони Шебелинка–Дніпропетровськ–Одеса і міжнародний газопровід Єлець (Липецька область Росії)–Ананьїв —

Тарутине–Орлівка і далі через Ісакчу (Румунія) на Балкани. Функціонують магістральні нафтогони Самара (Росія)–Лисичанськ–Кременчук–Снігурівка–Одеса та Одеса–Броди, який довгий час працював (а вірніше — простоював) у реверсному режимі, тобто прокачував російську нафту з Бродів на Одесу, і лише з 2010 р. повернувся до аверсного напрямку Одеса–Броди.

Електроенергію область отримує від Південноукраїнської АЕС. Щоправда надпотужна лінія електропередач напругою 750 тис. В (ЛЕП-750) йде до нас через Молдавську ДРЕС (Придніпров'я), і такий транзит породжує низку проблем. Наприкінці 1980-х було розпочато будівництво Одеської атомної ТЕЦ (Теплодар), яке було зупинене після Чорнобильської катастрофи з причин екологічної безпеки Одеської агломерації. На цьому місці планують спорудити потужну ТЕЦ на газо-мазутному паливі. З часом буде реконструйована Одеська ТЕЦ, яка нині не функціонує.

Головні *лінії електропередач* (ЛЕП) регіону: Південно-Українська АЕС (ЛЕП-750 кВ) — Молдавська ДРЕС з трьома розгалуженнями: на Одесу (ЛЕП-500 кВ); на Вулканешти — Орлівку — Ісакчу (Румунія) — ЛЕП-750 кВ; на Арциз (ЛЕП-330 кВ). Ще одна лінія електропередач (ЛЕП-330 кВ) з'єднує Одесу з Південно-українською АЕС через Миколаївську область.

Загальна структура споживання палива та електроенергії протягом 1990–2009 рр. наведена у таблиці 19. Загальне споживання паливно-енергетичних ресурсів у регіоні протягом останніх 20 років зменшилось майже на 30 %. На жаль, таке скорочення зумовлене не поширенням енергозберігаючих технологій, а кризовою ситуацією. На даний час в області щороку споживають близько 3047 тис. т умовного палива. Більша його частина (майже 58 %) використовується як котельно-пічне паливо, 27 % у формі електроенергії і понад 15 % — як теплоенергія. Господарство області щороку використовує 101 тис. т вугілля, близько 2042 млн куб. м природного газу, майже 2139 тис. т бензину, понад 970 тис. т дизельного палива, понад 60 тис. т топкового мазуту, 7,3 тис. т скрапленого газу (пропан і бутан). Для опалення використовується близько 40 тис. куб. м дрів.

За співвідношенням різних видів палива у 1990 р. понад 46 % припадало на природний газ, майже 19 % — на дизельне паливо, 12 % — на топковий мазут. На даний час *структура паливного балансу* регіону зазнала радикальної трансформації. На перше місце у споживанні палива з великим відривом вийшов моторний бензин: 41,1 % проти

V. СОЦІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС ОБЛАСТІ

V.1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СФЕРИ ПОСЛУГ

V.1.1. Склад та структурування сфери послуг

Сфера обслуговування (сфера послуг) — це сукупність галузей, які виробляють послуги. Послуги являють собою комплекс різноманітних видів діяльності і комерційних занять, які пов'язані з задоволенням широкої сукупності потреб населення. Отже, послуга — це діяльність, спрямована на задоволення потреб людини. Саме у сфері послуг у наш час формуються такі ключові фактори економічного росту, як наукові знання, нематеріальні форми накопичення, інформаційні технології. Сфера послуг безпосередньо бере участь у відтворенні робочої сили і всього населення. Рівень розвитку сфери послуг, їх доступність і якість безпосередньо впливає на продуктивність праці. В сучасних умовах сфера обслуговування зосереджує більшу частину зайнятого населення і є одним з головних чинників зниження рівня безробіття. Соціальне значення сфери послуг важко переоцінити. Сфера послуг є похідною від способу і якості життя населення. Вона значно розширює напрямки і можливості використання вільного часу людини, відновлення її фізичних і духовних сил, підвищення освітньо-культурного, інформаційного рівня і т. д.

У науковій літературі виділяють кількасот видів послуг. Звичайно, вкрай необхідною є їх класифікація та систематика. Актуальним питанням є систематика сфери послуг за *міжгалузевими комплексами обслуговування*, які б охоплювали суміжні групи різних галузей і видів послуг, що тісно взаємодіють між собою і функціонально взаємопов'язані для забезпечення певного напрямку обслуговування населення. Розрізняють чотири основні групи послуг: 1) *суспільні* — транспорт, торгівля, зв'язок, комунальні послуги, громадське харчування, ремонт і обслуговування техніки; 2) *соціальні* — медичні, освітні, соціальне забезпечення і культурне обслуговування; 3) *особисті* — готельний, туристсько-рекреаційний і розважальний сервіс, автосервіс, побутове обслуговування; 4) *ділові* — інформаційні,

кредитно-фінансові, управлінські, маркетингові, рекламні, консалтингові.

Галузева класифікація сфери обслуговування (С. О. Ковальов, В. В. Покшишевський) використовувалась свого часу в СРСР. До її складу включали 13 галузей: житлове і комунальне обслуговування, роздрібну торгівлю, громадське харчування, побутове обслуговування, загальну освіту і виховання дітей та підлітків, медичне обслуговування, соціальне забезпечення, рекреаційне обслуговування, задоволення культурних потреб, кредитно-страхове обслуговування, охорону майна і прав громадян, послуги зв'язку, пасажирський транспорт. В. М. Юрківський (1989) поділяв послуги за їх соціальною значимістю (соціально-побутові і соціально-культурні), за характером фінансування (держбюджетні і госпрозрахункові), за ступенем стаціонарності (стаціонарні, тимчасові, пересувні), за відомчою належністю, характером розповсюдження (масові і унікальні), за масовістю використання (загального використання і розраховані на обмежене коло клієнтів), за ступенем залежності від адміністративно-територіального поділу тощо.

У сучасній статистиці України суспільне виробництво систематизоване вже не за галузями, а за *видами економічної діяльності* з поділом на секції, підсекції, розділи, групи, класи та підкласи. Показово, що послуги пронизують переважну більшість секцій і підсекцій. Винятком є переробна промисловість (секція С), яка безпосередньо не містить у своєму складі обслуговуючої діяльності.

Шістнадцять секцій (F — U) безпосередньо входять до сфери послуг.

Секція F — будівництво — охоплює всі види будівельно-монтажних та оздоблювальних робіт. *Секція G* — оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів — включає оптову і роздрібну торгівлю, торгівлю паливом, ремонт транспортних засобів. *Секція H* — транспорт та складське господарство — включає всі види транспорту, у т.ч. міський і автодорожний, поштовий зв'язок, а також допоміжні транспортні послуги (обробка вантажів, складування, функціонування транспортної інфраструктури, туристичні агенції та бюро подорожей тощо), кур'єрські послуги.

Секція I — тимчасове розміщення й організація харчування — охоплює діяльність готелів і інших закладів тимчасового розміщення, діяльність ресторанів, закладів громадського харчування.

Секція J — інформація та телекомунікації — включає видавничу діяльність, видання програмного забезпечення, виробництво кіно-

фільмів і телевізійних програм, діяльність засобів масової інформації, електрозв'язок, надання інформаційних послуг.

Секція К — фінансова та страхова діяльність — включає банківську та страхову справу, управління цінними паперами та ін.

Секція Л — операції з нерухомим майном — включає діяльність агентств нерухомості — операції з нерухомістю, здавання під найм і т. д.

Секція М — професійна, наукова та технічна діяльність — стосується сфер права та бухгалтерського обліку, консультування, інжинірингу (послуги в галузі проектно-конструкторських робіт), реклами, наукових досліджень, технічних випробувань і т. ін.

Секція N — діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування — охоплює надання в оренду автотранспортних засобів і побутових виробів, діяльність агентств працевлаштування, туристичних фірм, охоронних служб, обслуговування будинків і територій, діяльність телефонних центрів.

Секція O — державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування. До державного управління віднесена діяльність податкової, патентно-ліцензійної служб та статистики. Компетенцією держави є також оборона, юстиція (суди, прокуратура, пенітенціарна система), охорона громадського порядку, захист громадян від надзвичайних ситуацій.

Секція P — освіта — включає державну і приватну освіту всіх рівнів та з усіх дисциплін, у тому числі заочну, навчання будь-якої професії, а також освітні передачі на радіо та телебаченні. Ця секція включає не лише освіту, що надається традиційними закладами освіти — шкільною системою на всіх її рівнях, а також освіту для дорослих (наприклад, курси підготовки водіїв транспортних засобів). Освіта забезпечується на окремих рівнях:

- початкова загальна освіта (дошкільна, початкова);
- загальна середня (базова загальна середня та повна середня);
- професійно-технічна освіта;
- вища освіта;
- інша освітня діяльність.

Секція Q — охорона здоров'я та надання соціальної допомоги — включає лікувальні заклади (в т. ч. санаторно-курортні), медичну та стоматологічну практики, різні види соціальної допомоги.

Секція R — мистецтво, спорт, розваги та відпочинок — включає діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг, функціонування бібліотек, музеїв та інших закладів культури, спорт.

Секція S — надання інших видів послуг — включає діяльність громадських організацій, професійних спілок; ремонт комп'ютерів і побутових приборів, надання індивідуальних послуг.

До сфери послуг віднесені також діяльність домашніх господарств (секція T) як роботодавців для домашньої прислуги і виробників товарів і послуг для власного споживання; а також діяльність екстериторіальних організацій і органів (секція U) — дипломатичних служб і міжнародних організацій.

Як бачимо, систематика видів економічної діяльності у сфері послуг є надзвичайно розгалуженою, складною та багаторівневою, що повною мірою відповідає сучасній ролі сфери послуг у господарстві розвинених країн.

За сучасною класифікацією видів економічної діяльності сфера послуг більшою частиною віднесена до нематеріального виробництва. Разом з тим певна частина послуг належать також і до матеріального виробництва (ремонт житла, техніки та ін.).

V.1.2. Сфера обслуговування у господарському комплексі регіону

В умовах ринкової економіки відбулась радикальна структурна перебудова господарства регіону. Так звана «невиробнича сфера», саме так називали сферу послуг у радянські часи, стала головним сектором економіки області, частка якого і за зайнятим населенням, і за обсягами продукції (послуг), і за основними засобами нині перевищує три чверті загальних показників регіону. Послуги становлять четверту частину зовнішньоекономічного обороту області. За обсягами зовнішньої торгівлі послугами Одеська область займає друге місце в Україні (після м. Києва). На Одеську область припадає 10 % експорту послуг України. При цьому 90 % експорту послуг області становлять транспортні послуги, в складі яких більше двох третин займають послуги водного транспорту, в складі яких, у свою чергу, 98,8 % займають послуги морського вантажного транспорту.

На сферу послуг припадає 77,5 % вартості основних засобів області за видами економічної діяльності. Середньооблікова кількість працівників підприємств сфери послуг становить 134 тис. осіб. Найбільше зайнятих на підприємствах сфери послуг в м. Одесі (65 % загальної чисельності зайнятих) та м. Іллічівську (10 %). Загальний обсяг реалізованих послуг в області — близько 22 млрд грн. Близько 60% всіх послуг реалізується підприємствами м. Одеси; серед міст

обласного підпорядкування лідером є Іллічівськ (3,5 млрд), серед адміністративних районів області — Комінтернівський район (більше 1 млрд). Найменшим обсягом реалізованих послуг характеризуються центральні та північні райони області.

Обсяг платних послуг, реалізованих населенню, становив майже 3 млрд грн (13,6 % від загального). У структурі послуг, реалізованих населенню, переважають послуги пасажирського транспорту і зв'язку (55,2 % загального обсягу), послуги у сфері операцій з нерухомим майном, оренди (16,5 %), житлово-комунальні послуги (10,4 %). 87 % обсягу послуг, реалізованих населенню, припадає на м. Одесу.

Сфера послуг найбільш розвинена в містах, а також у приміських зонах Одеси, Ізмаїла, Котовська, Білгорода-Дністровського. Слабо розвинена сфера послуг у центрально-степових і північних районах області.

У складі сфери послуг головне місце належить секції G — оптова і роздрібна торгівля, частка якої у загальній структурі господарства області становить 11,3 % за зайнятими працівниками та 48 % за обсягами реалізованої продукції, робіт і послуг. У її складі оптова торгівля (близько 80 % реалізованої продукції), роздрібна торгівля (14,2 %), торгівля авто-, фототехнікою та її обслуговування (6,0 %).

Діяльність транспорту та зв'язку (секція Р) є одним з головних секторів економіки області, частка якого становить понад 20 % за зайнятими працівниками та 17 % за реалізованою продукцією. У складі транспорту та зв'язку за розподілом працівників майже 53 % займає наземний транспорт і близько 41 % — додаткові транспортні послуги, з них майже 19 % припадає на обслуговування інфраструктури водного транспорту і 8,7 % на організацію перевезень і вантажів. На водному транспорті зайняті лише 4,1 % працівників. За розподілом реалізованої продукції, робіт і послуг попереду додаткові транспортні послуги та допоміжні операції (понад 76 %), серед них — функціонування транспортної інфраструктури (36,2 %), зокрема 20,8 % — водного транспорту, 22,1 % — організація перевезень вантажів. Діяльність наземного транспорту забезпечує 18,2 % реалізованої продукції транспорту і зв'язку.

У сфері фінансової діяльності (секція К) в області зайнято 2360 осіб. Більша частина з них обслуговує грошове та фінансове посередництво та страхування.

В операціях з нерухомим майном, орендою (секція L) в області зайнято 48,3 тис. осіб, з яких понад 23,1 тис. обслуговують операції

з нерухомістю, а 20,7 тис. — ведуть інжиніринг та надають послуги підприємцям. Понад 10,2 тис. працівників надають комунальні та індивідуальні послуги, зайняті у сфері культури та спорту (секція R).

Хоч у веденні статистичного обліку Україна перейшла на європейські стандарти класифікації видів економічної діяльності, для потреб управління сферою послуг продовжує використовуватись галузевий підхід.

V.2. ОСВІТА

До складу освітнього комплексу входять, перш за все, загальноосвітні і спеціальні навчально-виховні заклади. Це дошкільні установи, школи I, II та III рівнів, які забезпечують початкову, основну та повну середню освіту; професійно-технічні училища, вищі навчальні заклади I і II рівнів — технікуми, коледжі, училища; вищі навчальні заклади III та IV рівнів — інститути, університети, академії, консерваторії.

Дошкільна освіта. На даний час в області нараховується 759 дошкільних закладів, що становить 5 % від загальноукраїнської кількості. В них виховується 60,3 тис. дітей. В м. Одесі функціонують 150 дошкільних закладів, в яких виховується 24,1 тис. дітей (табл. 59).

З загальної чисельності дошкільних закладів у міських поселеннях розміщуються 287 закладів (38 % від загальної чисельності), а в сільській місцевості 472 (62 %). При цьому в міських дитячих закладах виховуються 43,5 тис. дітей (72 %), а в сільських 16,8 тис. (28 %). Таке співвідношення відображується на середній завантаженості одного дитячого закладу у міській та сільській місцевості. В середньому по області в одному дошкільному закладі виховується 80 дітей, при цьому в міській місцевості майже вдвічі більше — 152, а в сільській місцевості всього 36 дітей.

Безумовно, на завантаженість дошкільних закладів безпосередньо впливає динаміка демографічних процесів в області, яка, у свою чергу, пов'язана і з економічною ситуацією в регіоні і країні. Але сьогодні по області в цілому спостерігається перезавантаження дитячих закладів. Щоправда, така ситуація відбувається за рахунок міських поселень. Сільські дитячі садочки, навпаки, недозавантажені. Охоплення дітей дитячими закладами в середньому по області становить 48 %, що нижче нормативу (60 %) і загальноукраїнського показника (56 %), а в сільській місцевості ще менше — 33 %.

Дошкільні заклади Одеської області

Рік	1990	1995	2000	2005	2009
Всього закладів	1263	1094	735	743	759
у міських поселеннях	565	484	319	274	287
у сільській місцевості	698	610	416	469	472
у них місць, тис.	112,1	94,6	51,2	50,8	56,1
у міських поселеннях	72,3	60	32,5	30,1	33,9
у сільській місцевості	39,8	34,6	18,7	20,7	22,2
Кількість дітей у закладах, тис.	128,8	74,6	45,4	51,7	60,3
у міських поселеннях	87,2	54,1	34,3	35,8	43,5
у сільській місцевості	41,6	20,5	11,1	15,9	16,8
Охоплення дітей закладами, % до кількості дітей відповідного віку	60	43	37	49	48
у міських поселеннях	63	52	48	59	57
у сільській місцевості	56	30	22	36	33
Кількість дітей у закладах у розрахунку на 100 місць	115	79	89	102	107
у міських поселеннях	121	90	106	119	128
у сільській місцевості	105	59	59	77	76

Одещина — багатомовний край, і ця обставина позначається на дошкільному вихованні. В області 77,1 % дітей у дошкільних закладах виховуються українською мовою, 21,2 % — російською мовою; 1,7 % припадає на мови інших національностей (болгарську, молдовську тощо). В Болградському районі 100 % дітей виховуються російською мовою.

З загальної кількості дитячих закладів 20 % припадає на м. Одесу. Серед міст обласного підпорядкування найбільшою кількістю вирізняється Ізмаїл — 18 закладів. Найменшою кількістю дитячих закладів виділяються міста Теплодар і Южне — відповідно 1 і 5. В розрізі сільських адміністративних районів найбільшою кількістю дитячих закладів (30–43) вирізняються Білгород-Дністровський, Тарутинський, Саратський і Комінтернівський райони. В Ширяївському районі знаходяться всього 7 дитячих садочків, в інших районах — від 10 до 30.

В дитячих дошкільних закладах міста Одеси виховується 40 % від загальної чисельності всіх дітей. В інших містах обласного підпорядкування виховується майже 10 тис. дітей, що становить 16 % від загальної чисельності. Найвища середня завантаженість дошкільного закладу спостерігається в м. Теплодарі — 300 дітей. В цілому всі міста

обласного підпорядкування характеризуються високою середньою завантаженістю дошкільних закладів: м. Білгород-Дністровський — 218 осіб, м. Южне — 200 осіб, м. Іллічівськ — 183 особи, м. Ізмаїл — 144 особи, м. Котовськ — 117 осіб, в м. Одеса — 161 особа, в той час як в середньому по області, як вже зазначалося, в одному дошкільному закладі виховується 80 дітей. В розрізі адміністративних районів цей показник набагато менший, що пов'язано як із більшою кількістю таких закладів, так і несприятливою демографічною ситуацією і диспропорціями у статеві-віковій структурі населення більшості районів області. Найменшу середню завантаженість мають дошкільні заклади Кодимського (25), Фрунзівського (28), Ананіївського (30), Роздільнянського (30), Миколаївського (31), Савранського (31) районів. В інших районах області середня завантаженість одного дошкільного закладу знаходиться на рівні 40–60 дітей. Відносно високим значенням цього показника вирізняються Ренійський (100 дітей), Овідіопольський (82), Біляївський (77), Болградський (74) райони.

На відміну від дошкільної освіти, мережа *загальноосвітніх закладів* області більш рівномірно охоплює як міську, так і сільську місцевість, хоча і у цій сфері наявні певні проблеми та диспропорції. В Одеській області на початок 2009/10 навчального року нараховувалося 967 загальноосвітніх навчальних закладів. Майже 97 % з них належать до державної власності, трохи більше 3 % відносяться до приватної. Найбільше закладів приватної форми власності функціонує в м. Одесі (26 одиниць). Переважну більшість (63 %) денних загальноосвітніх закладів становлять заклади I–III ступенів навчання. Заклади I ступеня навчання становлять 10,7 % загальної чисельності, заклади I–II ступенів — 23,6 %, II–III ступенів — 0,4 %, спеціальні школи, школи-інтернати та школи соціальної реабілітації — 2,4 %. В цілому кількість денних загальноосвітніх закладів у 2010 р. стосовно 1990 р. збільшилась на 4,5 %, а стосовно 2000 р. — зменшилась на 0,8 %.

В загальноосвітніх закладах Одеської області навчається 243,1 тис. учнів. Кількість учнів за останні два десятиліття постійно зменшувалась і у 2010 р. скоротилась майже на 30 % відносно 2000 р. і на 32 % відносно 1990 р. Найбільше скорочення кількості учнів припадає на 2005/06 навчальний рік, коли чисельність учнів загальноосвітніх шкіл скоротилась порівняно з 2000 р. на 60 тис., або на 18 %. Тенденція скорочення кількості учнів загальноосвітніх шкіл продовжувалась і в наступні роки, але на даний час ця тенденція помітно уповільнилась.

В середньому по Одеській області в розрахунку на 1000 жителів припадає 102 учні, що значно менше в порівнянні з 2000 р. (130 учнів) і 1989 р. (146 учнів). Зниження цього показника за останні десятиліття пов'язане з деформацією демографічної структури населення в бік зменшення питомої ваги людей молодшого віку і іншими негативними демографічними явищами. Існуюча мережа та місткість закладів шкільної освіти не повністю задовольняють потреби населення області. В деяких сільських населених пунктах з людністю 500 чоловік і більше загальноосвітні школи взагалі відсутні. Близько 3 % учнів, переважно в містах області, навчаються в дві зміни.

Найбільше учнів у розрахунку на 1000 осіб відмічається в таких містах обласного підпорядкування, як Ізмаїл, Білгород-Дністровський, Котовськ, Южне (рис. 15). Серед адміністративних районів цей показник найвищий у Красноокнянському, Ширяївському, Миколаївському, Тарутинському, Саратському районах, і перевищує 130 учнів на 1000 осіб. Натомість райони, які мають високу абсолютну чисельність учнів (наприклад, Комінтернівський), характеризуються низьким відносним показником.

Середній розмір однієї школи в цілому по області дещо перевищує 250 учнів. Цей показник найвищий в містах обласного значення: Теплодарі — 797 учнів, Южному — 761, Іллічівську — 563, Одесі — 495. Найменший середній розмір шкіл в Котовському та Березівському районах області (відповідно лише 66 та 79 учнів), а також у Миколаївському (105), Ширяївському (109) районах. Це пов'язано із тим, що внаслідок складної демографічної ситуації багато шкіл у сільській місцевості недовантажені, з цієї причини чимало шкіл закриваються, а учнів переводять навчатись до інших населених пунктів.

Кількість вчителів, що працюють у загальноосвітніх навчальних закладах, становить 25,4 тис. осіб. Кількість вчителів шкіл збільшилась у період 1990–1995 рр. Надалі відбувався постійний спад чисельності вчителів, пік якого прийшовся на 2005 р., коли їх кількість відносно 2000 р. скоротилась на 6 %.

На одного вчителя в області припадає в середньому 9 учнів. Цей показник вищий в містах обласного підпорядкування: Одеса — 12, Білгород-Дністровський, Іллічівськ, Котовськ, Теплодар — 11, Ізмаїл, Южне — 10, а також в Біляївському районі — 10. На середньо-обласному рівні знаходиться «завантаженість» одного вчителя в Овідіопольському, Роздільнянському, Кілійському та Ренійському районах області. Найменшим значенням цього показника характеризуються

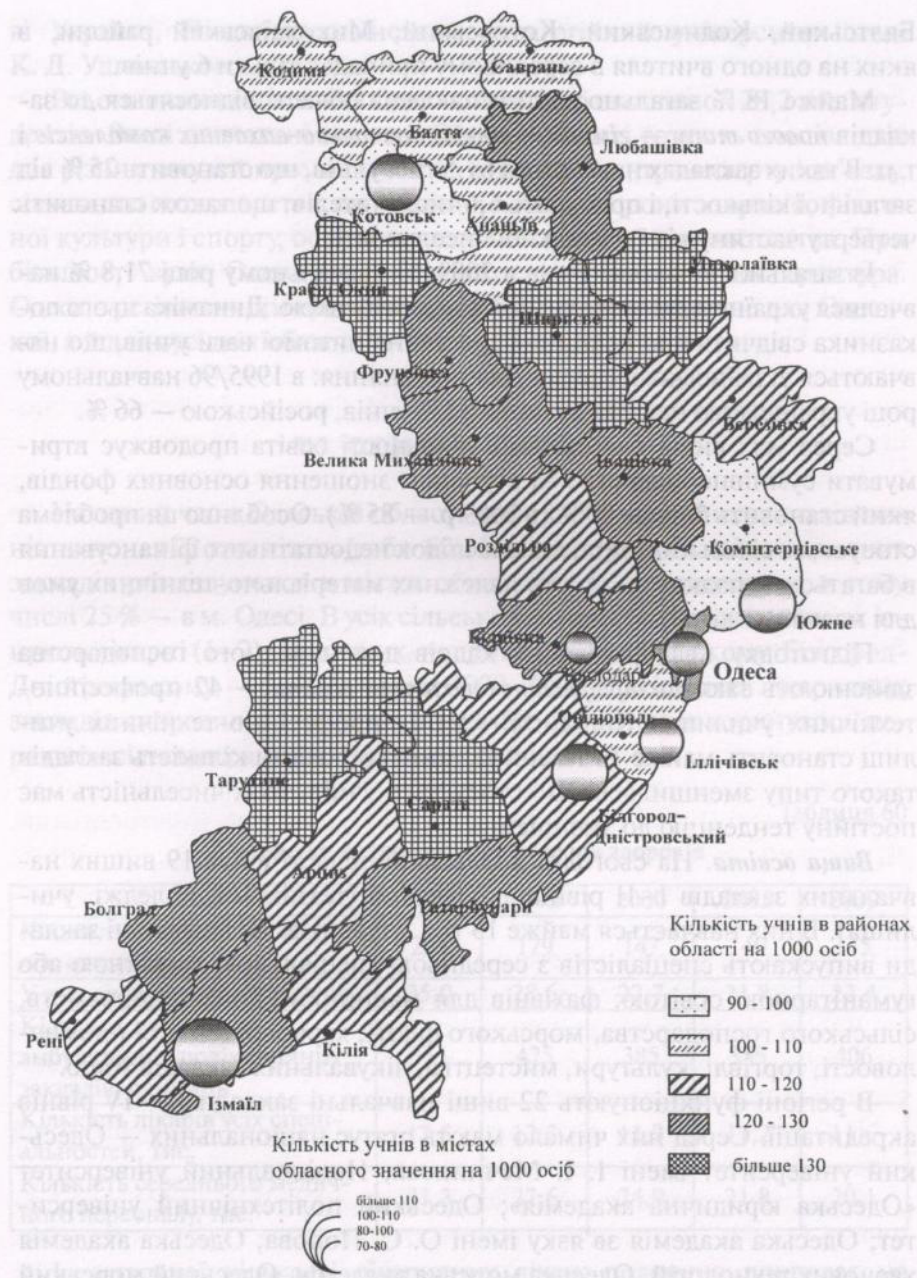

Рис. 15. Кількість учнів у районах і містах області у розрахунку на 1000 осіб

Балтський, Кодимський, Котовський, Миколаївський райони, в яких на одного вчителя в середньому припадає тільки 6 учнів.

Майже 18 % загальноосвітніх закладів області відносяться до закладів *нового типу* — *гімназій, ліцеїв, навчально-виховних комплексів* і т. п. В таких закладах навчається 61,5 тис. учнів, що становить 25 % від загальної кількості, і працюють 6,6 тис. вчителів, що також становить четверту частину від їх загальної чисельності.

Із загальної кількості учнів в 2009/10 навчальному році 71,8 % навчалися українською мовою, 26,3 % — російською. Динаміка цього показника свідчить про невинне зростання питомої ваги учнів, що навчаються українською мовою. Для порівняння: в 1995/96 навчальному році українською навчалися лише 32 % учнів, російською — 66 %.

Серед усіх видів економічної діяльності освіта продовжує втримувати сумнівне лідерство за ступенем зношення основних фондів, який становить більше 80 % (в 2009 р. — 85 %). Особливо ця проблема стосується сільських шкіл, які внаслідок недостатнього фінансування в багатьох випадках не мають належних матеріально-технічних умов для навчання дітей.

Підготовку кваліфікованих кадрів для народного господарства здійснюють заклади *професійно-технічної освіти* — 42 професійно-технічних училища. Контингент учнів професійно-технічних училищ становить майже 18 тисяч. Останніми роками кількість закладів такого типу зменшилась. Що стосується учнів, то їх чисельність має постійну тенденцію до зменшення.

Вища освіта. На сьогодні в Одеській області існує 19 вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації (технікуми, коледжі, училища). В них навчається майже 15 тис. студентів. Ці навчальні заклади випускають спеціалістів з середньою спеціальною технічною або гуманітарною освітою: фахівців для машинобудівних підприємств, сільського господарства, морського флоту, харчової і легкої промисловості, торгівлі, культури, мистецтва, лікувальних закладів тощо.

В регіоні функціонують 22 вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації. Серед них чимало мають статус національних — Одеський університет імені І. І. Мечникова; Національний університет «Одеська юридична академія»; Одеський політехнічний університет; Одеська академія зв'язку імені О. С. Попова, Одеська академія харчових технологій, Одеська морська академія, Одеський морський університет, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президенто-

ві України, Південноукраїнський педагогічний університет імені К. Д. Ушинського.

Всього вищою освітою в Одеській області охоплено 128,2 тис. студентів. Вищі навчальні заклади Одеси і області готують спеціалістів для різних галузей промисловості і будівництва, транспорту і зв'язку, сільського господарства, економіки і права, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, освіти, менеджменту культури, мистецтва. При більшості вузів Одещини функціонує аспірантура і докторантура. Одеса є регіональним центром підготовки кадрів не лише для Одеської, а й для сусідніх областей.

В.3. ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я

На даний час в Одеській області існує 145 лікарняних закладів ємністю понад 22 тис. ліжок (табл. 60). Близько третини всіх лікарняних закладів розміщуються в містах обласного підпорядкування, в тому числі 25 % — в м. Одесі. В усіх сільських адміністративних районах існують лікарні (1–2), а в деяких, наприклад в Ізмаїльському, Білгород-Дністровському, — 6–7. За період 1990–2009 рр. кількість лікарняних закладів скоротилось на 58 одиниць. Це скорочення торкнулось передусім сільських адміністративних районів.

Таблиця 60

Мережа та кадри закладів охорони здоров'я

Рік	1990	1995	2000	2005	2009
Кількість лікарняних закладів, одиниць	203	179	147	140	145
У них лікарняних ліжок, тис.	35,0	28,6	22,7	21,8	22,4
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, одиниць	365	425	385	355	406
Кількість лікарів усіх спеціальностей, тис.	13,5	12,3	11,9	11,2	11,6
Кількість середнього медичного персоналу, тис.	31,3	27,6	24,9	21,8	20,1

Із загальної кількості лікарняних ліжок половина припадає на м. Одесу (10,2 тис.). Сільські лікарні мають невелику ємність: в них нараховуються, як правило, в середньому 120–300 ліжок. Найбільшою

ємністю лікарняних закладів виділяється Комінтернівський район (905 ліжок), а також такі райони, як Котовський, Березівський, Біляївський, Болградський, Білгород-Дністровський, в яких кількість ліжок становить від 420 до 490 ліжок. Мінімальна кількість лікарняних ліжок спостерігається в Красноокнянському і Фрунзівському районах — 115–120.

Важливим показником для аналізу медичного обслуговування є забезпеченість населення лікарняними ліжками на 10 000 осіб. В Одеській області в 2009 р. він склав 84,4 одиниці, що нижче середньоукраїнського показника (94 одиниці). В таких містах області, як Одеса, Білгород-Дністровській, а також в Березівському і Комінтернівському районах забезпеченість населення лікарняними ліжками вище середньоукраїнського показника. Найвища забезпеченість спостерігається в Білгород-Дністровському районі — 165 ліжок.

З 406 амбулаторно-поліклінічних закладів більше третини розміщується в Одесі. Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів становить 49,6 тис. відвідувань за зміну, що становить понад 200 відвідувань на 10 тис. населення.

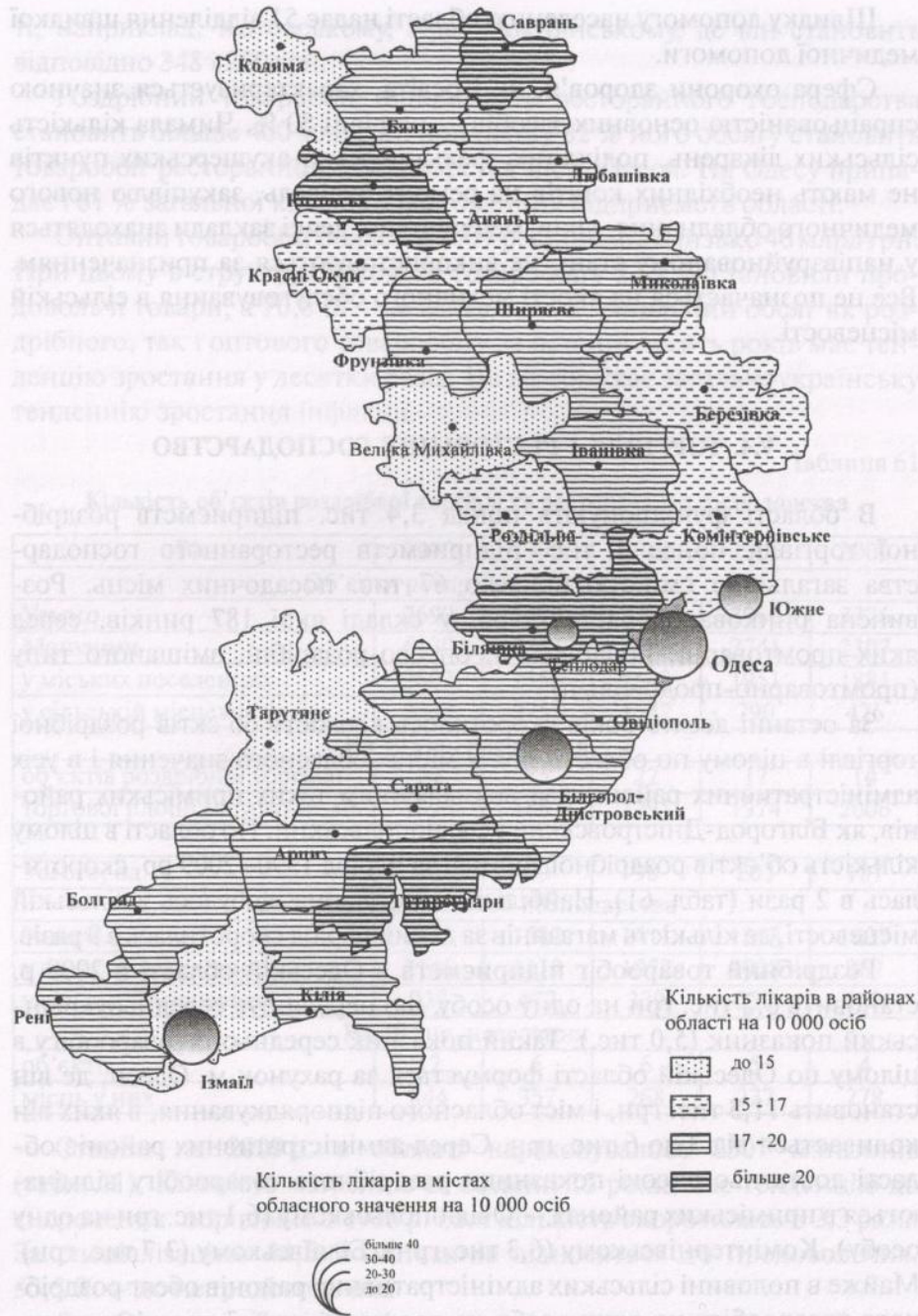
В Одеській області кількість лікарів усіх спеціальностей в 2009 р. була 11,6 тис., що відповідає 49 лікарям на 10 000 населення (на рівні загальноукраїнського показника).

В містах обласного підпорядкування працюють більше половини всіх лікарів області, з них майже 40 % — в Одесі. Сільські адміністративні райони відрізняються малою чисельністю лікарів. Лише в 6 районах області (Біляївський, Болградський, Білгород-Дністровський, Кілійський, Комінтернівський, Котовський, Овідіопольський) їх кількість перевищує 100 осіб. В основній частині районів кількість лікарів не перевищує 50 осіб. У розрахунку на 10 тис. населення найбільше лікарів спостерігається в Біляївському, Татарбунарському, Котовському, Савранському районах (рис. 16).

Високі відносні показники не завжди відображають реальну картину забезпеченості населення медичними кадрами внаслідок депопуляції населення, скорочення чисельності сільських районів.

В Одеській області лікарі мають високий рівень кваліфікаційної категорії: майже 50 % лікарів мають вищу кваліфікацію.

Кількість середнього медичного персоналу в цілому по області становить більше 20 тис. осіб (у розрахунку на 10 тис. населення — 94). При цьому в сільських адміністративних районах працює лише третина середнього медичного персоналу області, а 66,8 % припадає на обласний центр і міста обласного підпорядкування.

Швидку допомогу населенню області надає 51 відділення швидкої медичної допомоги.

Сфера охорони здоров'я, як і освіта, характеризується значною спрацьованістю основних засобів — на рівні 50 %. Чимала кількість сільських лікарень, поліклінік, фельдшерсько-акушерських пунктів не мають необхідних коштів на ремонт будівель, закупівлю нового медичного обладнання, ліків, меблів тощо; деякі заклади знаходяться у напівзруйнованому стані, не використовуються за призначенням. Все це позначається на якості медичного обслуговування в сільській місцевості.

У.4. ТОРГІВЛЯ І РЕСТОРАННЕ ГОСПОДАРСТВО

В області функціонують понад 3,4 тис. підприємств роздрібною торгівлі, понад 1 тис. підприємств ресторанного господарства загальною ємністю близько 67 тис. посадочних місць. Розвинена ринкова інфраструктура, у складі якої 187 ринків, серед яких промтоварні, продовольчі, оптово-роздрібні, змішаного типу (промтоварно-продовольчі).

За останні десять років скоротилось кількість об'єктів роздрібною торгівлі в цілому по області, в усіх містах обласного значення і в усіх адміністративних районах, за виключенням таких приміських районів, як Білгород-Дністровський і Овідіопольський. По області в цілому кількість об'єктів роздрібною торгівлі за період 1990–2009 рр. скоротилась в 2 рази (табл. 61). Найбільше скорочення відбулось у сільській місцевості, де кількість магазинів за даний період скоротилась в 9 разів.

Роздрібний товарообіг підприємств в Одеській області в 2009 р. становить 6,2 тис. грн на одну особу, що перевищує середньоукраїнський показник (5,0 тис.). Такий показник середнього товарообігу в цілому по Одеській області формується за рахунок м. Одеси, де він становить 11,3 тис. грн, і міст обласного підпорядкування, в яких він коливається від 3 до 6 тис. грн. Серед адміністративних районів області достатньо високі показники роздрібною товарообігу відмічаються в приміських районах — Овідіопольському (6,1 тис. грн на одну особу), Комінтернівському (6,3 тис. грн), Біляївському (3,7 тис. грн). Майже в половині сільських адміністративних районів обсяг роздрібною товарообігу на одну особу не досягає й однієї тисячі гривень. Вкрай низькі показники спостерігаються в північних районах облас-

ті, наприклад, Котовському, Красноокнянському, де він становить відповідно 348 і 250 грн.

Роздрібний товарообіг підприємств ресторанного господарства становить більше 400 млн грн; при цьому 82 % його обсягу становить товарообіг ресторанного господарства міста Одеси. На Одесу припадає і 61 % загальної кількості рестораних підприємств області.

Оптовий товарообіг області в 2009 р. становив близько 46 млрд грн. При цьому в структурі оптового товарообігу 23,2 % становили продовольчі товари, а 76,8 % — непродовольчі. Загальний обсяг як роздрібною, так і оптового товарообігу за останні десять років має тенденцію зростання у десятки разів. Це відображає загальноукраїнську тенденцію зростання інфляції.

Таблиця 61

Кількість об'єктів роздрібною торгівлі та ресторанного господарства

Рік	1990	1995	2000	2005	2009
Об'єкти роздрібною торгівлі					
Усього	7699	6478	5421	3965	3376
Магазини	6130	5311	4087	2741	2307
у міських поселеннях	2802	2556	2540	1951	1881
у сільській місцевості	3328	2755	1547	790	426
На 10 тис. населення					
об'єктів роздрібною торгівлі	29	25	22	17	14
торгової площі магазинів, м ²	1895	1863	1291	1974	2006
Ринки					
Усього, од.	-	79	98	203	187
Об'єкти ресторанного господарства					
Усього	3083	1582	1411	1248	1037
у міських поселеннях	2146	1112	1072	1028	907
у сільській місцевості	937	472	339	220	130
На 10 тис. населення					
об'єктів	12	6	6	5	4
місць у них	844	357	268	277	278

Станом на 2009 р. в області нараховувалось 2307 магазинів (табл. 61). Кількість магазинів за останні 15 років має тенденцію до скорочення: порівняно з 1995 р. їхня кількість скоротилась в 2,3 раза. За спеціалізацією 44,5 % магазинів відносяться до продовольчих, 55,5 % — до непродовольчих.

Для Одеської області в цілому характерна невелика середня площа одного магазину, яка становить 24 м². В м. Одесі вона також дуже

низька — 30 м², тоді як в інших містах Одеської області вона більше ніж 100 м². Найбільша середня площа одного магазину серед сільських адміністративних районів і в цілому на фоні всієї області є характерною для Комінтернівського району — 369 м².

Товарообіг одного магазину в середньому по області — 4397 тис. грн, що приблизно відповідає загальноукраїнському показнику (4852 тис.). Найвищий показник спостерігається в Одесі — 6096 тис. грн. Вище середньообласного показника товарообіг одного магазину в м. Іллічівську та в Комінтернівському районі.

V.5. ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО

Житлово-комунальне господарство — одна з важливих галузей у структурі сфери обслуговування. До його складу входять житлове господарство, теплоенергетика, газове господарство, водопостачання, водовідведення та ін.

Загальний житловий фонд області станом на 2009 р. становив 53,1 млн м², що у розрахунку на душу населення — 22,1 м². У міській місцевості житловий фонд становить 33,3 млн м², або 63 % від загального, в тому числі на м. Одесу припадає 56,8 % міського житлового фонду. У сільській місцевості житловий фонд становить 19,8 млн м².

Приватний житловий фонд в містах і районах області становить 47,5 млн м², або 89,5 % від загального. На м. Одесу припадає 33,3 % від загального приватного фонду області.

За останні 20 років житловий фонд області збільшився на 12 млн м², при цьому в міській місцевості житловий фонд збільшився на 13 млн м², а в сільській місцевості на 1 млн м². Зміни загального житлового фонду відобразились і на середній забезпеченості одного мешканця житловою площею. Середня забезпеченість житлом одного мешканця в області (22,1 м²) поступається загальноукраїнському показнику (23 м²). Цей показник є різним для міських і сільських населених пунктів області. В міських поселеннях на одного мешканця припадає 20,8 м² житла, в сільській місцевості — 24,6 м². Це пов'язано як із більшою концентрацією населення в містах, так і із більшою площею житлових будинків у сільській місцевості, наявністю покинутих будинків.

В Одеській області протягом майже 10 років спостерігалось значне зростання обсягу інвестицій в основний капітал у житлове будів-

ництво: за 2000–2009 рр. інвестиції зросли в 9,7 раза. При цьому на м. Одесу припадає майже 80 % загального обсягу інвестицій. З адміністративних районів області найбільшим обсягом інвестицій вирізняються приміські Овідіопольський, Комінтернівський і Біляївський райони.

Важливим показником якості житлово-комунального господарства є показники благоустрою житлового фонду. Найкращими показниками благоустрою в Одеській області характеризуються міста і селища міського типу. Всі міста забезпечені водопроводом і природним газом, каналізацією. Серед селищ міського типу 6 не забезпечені водопроводом, 17 не мають каналізації, а природним газом забезпечені всі. 17 % загальної житлової площі міських поселень не забезпечені водопостачанням, 19 % — каналізацією, опаленням — 27 % житлової площі, 16 % — газом, 40 % не має гарячого водопостачання і 25 % не забезпечені ваннами.

В сільській місцевості спостерігається гірша ситуація. Із 1127 сільських населених пунктів лише 272 (24 %) забезпечені водопроводом. На даний час всі села газифіковані природним та зрідженим газом, з них 885 — тільки зрідженим. Якщо розглядати показники благоустрою стосовно житлової площі сільських поселень, 65 % житлової площі в сільській місцевості не забезпечені водопроводом, 75 % — каналізацією, 76 % — опаленням, 93 % — гарячим водопостачанням; трохи краща ситуація у випадку з газом, яким не забезпечено лише 12 % житлової площі.

Динаміка показників рівня благоустрою свідчить про те, що тенденція поліпшення благоустрою є вкрай невиразною: за 10-річний період зміни всіх показників рівня благоустрою відбулися не більше ніж на 1–2 %.

V.6. КУЛЬТУРА

Мережа закладів і установ культури в області — це 7 театрів, філармонію, 12 музеїв, 906 бібліотек, книжковий фонд яких перевищує 21 млн одиниць, 742 клубних заклади загальною ємністю 188 тис. місць; 67 шкіл естетичного виховання. Світову відомість мають Одеський державний академічний театр опери та балету, державна консерваторія ім. А. В. Нежданової, державна наукова бібліотека імені М. Горького, спеціальна музична школа ім. П. С. Столярського.

Функціонують численні музеї, серед яких археологічний НАН України (Одеса), історико-краєзнавчі (Одеса, Білгород-Дністровський, Ізмаїл та ін.), художні (Одеса, Іллічівськ, Ізмаїл), літературний (Одеса).

Загальний рівень забезпечення населення Одещини мережею закладів культури за багатьма показниками є нижчим за загальноукраїнський. Так, кількість місць у закладах культури клубного типу в розрахунку на 100 осіб в Одеській області становить 8 місць, тоді як в цілому по Україні 11; за цим показником Одещина займає 18-те місце серед інших обласних регіонів. Натомість за книжковим фондом бібліотек на 100 осіб Одеська область серед областей України займає шосте місце. Майже 40 % загального книжкового фонду області припадає на м. Одесу.

Як свідчить статистика, за останні два десятиліття значно знизилась активність населення щодо користування закладами культури. Так, порівняно з 1990 р. відвідування населенням музеїв (у розрахунку на 100 осіб) знизилось на 50 %, театрів — на 60 %, концертних організацій — на 65 %, кіносеансів — більш ніж на 70 %.

У багатонаціональному краї зберігають самобутню культуру етнічних меншин: функціонують національні культурні центри, національні колективи художньої самодіяльності — болгарські, молдовські, гагаузькі, ромські, албанські, німецькі, грецькі тощо.

Одещина дала світу плеяду відомих співаків, акторів, музикантів, композиторів, серед яких П. Ніщинський, Е. Гілельс, К. Данькевич, Д. Ойстрах, Л. Утьосов, В. Василько, М. Водяний, А. Нежданова, М. Огренич, Л. Бугова, Б. Руденко та багато інших. Одеса була і залишається всесвітньо знаним культурним центром. З нею пов'язана значна творча спадщина багатьох українських, російських, єврейських, болгарських письменників і поетів, відомих громадських діячів і політиків.

В.7. ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Наприкінці ХХ ст. у світовому співтоваристві утвердилось нове поняття — «якість життя населення». У попередні роки науковці аналізували й порівнювали добробут населення, рівень життя населення, якість та благоустрій житла, тривалість життя, рівень медичного обслуговування, рівень освіти, забезпеченість робочими місцями, можливості етнокультурного розвитку, участь у політичному житті та ін.

Об'єктивно виникла проблема розроблення єдиного показника, який би інтегрував та об'єднав окремі характеристики умов життєдіяльності населення. Так виникла ідея виміру якості життя населення, яка швидко набула міжнародного визнання.

Починаючи з 1990 р., започаткована Програма Розвитку ООН (ПРООН), яка видає щорічні доповіді про розвиток людини. Вже в першій доповіді була введена категорія *людський розвиток*, під якою малося на увазі примноження не тільки доходу людей, але і їх здоров'я, освіти, збереження навколишнього середовища, забезпечення свободи дій та слова, а також формування інших умов соціально-економічного розвитку. У доповіді був запропонований і вимірювач — *індекс людського розвитку (ІЛР)*, що включає в себе оцінки тривалості життя, освітнього рівня дорослого населення та його доходів. Перше враження: ІЛР охоплює зовсім мало показників, що визначають якість життя населення. Але слід пам'ятати, що Програма ООН намагається порівняти ІЛР якомога більше країн, серед яких чимало таких, що не мають достатньо розвиненої статистики. До того у багатьох країнах методику обчислення ІЛР для внутрішніх регіонів значно розширюють і поглиблюють за кількістю показників та методами їх зіставлення. Така робота, зокрема, ведеться і в Україні.

З метою оптимальної адаптації глобальних ідей людського розвитку до конкретних умов України вітчизняні вчені під керівництвом члена-кореспондента АН України Е. Лібанової та професора О. Власюка розробили національну методику вимірювання людського розвитку для регіонів України. Ця методика враховує набагато більше основних аспектів людського розвитку: демографічний розвиток; розвиток ринку праці; матеріальний добробут населення; умови проживання населення; рівень освіти населення; стан та охорону здоров'я; соціальне середовище; екологічну ситуацію; фінансування людського розвитку. Дана методика включає до інтегрального індексу людського розвитку значну кількість показників та компонентів, в тому числі показники-дестимулятори. І ще одне важливе доповнення: показники людського розвитку не рівнозначні, а наділені певними ваговими коефіцієнтами.

Теоретично ІЛР може мати максимальне значення — 1,000, а мінімальне — 0,000. Відповідно до величини ІЛР країни поділяються на три групи: з високим рівнем людського розвитку (0,800 і більше); з середнім рівнем людського розвитку (0,500–0,799); з низьким рівнем людського розвитку (менше 0,500).

За оцінками ПРООН, у 2011 р. індекс людського розвитку в Україні становив 0,710, наша країна зайняла 76-те місце в рейтингу з 187 країн, що є нижчим, ніж у країнах Центральної та Східної Європи та окремих країнах СНД. За індексом рівня освіти Україна займає позиції високорозвинених країн, проте значно відстає за показниками тривалості життя населення та середньодушового рівня доходів. При формуванні стратегії людського розвитку для України необхідно враховувати регіональні відмінності, обумовлені дією соціально-демографічних, організаційно-економічних, екологічних чинників, національно-культурних традицій. Це пояснюється тим, що за багатьма соціально-економічними індикаторами спостерігається значна регіональна диференціація.

Розрахунки ІЛР для регіонів України розроблені за 9 показниками, які значно розширюють методика ООН і дозволяють побудувати єдину шкалу, на якій в ранжованому порядку розміщуються всі регіони країни. Перше місце за даними 1999–2009 рр. з великим відривом упевнено займає м. Київ, якому належать перші позиції за інтегральними індексами демографічного розвитку, матеріального добробуту, умов проживання населення, рівня освіти та фінансування людського розвитку. На протилежному фланзі шкали — Донбас. На жаль, і Донецька (27-ме місце), і Луганська (26-ме місце) області помітно відстають за індексами людського розвитку від більшості регіонів України. За результатами рейтингової оцінки індексу людського розвитку у 2009 р. Одеська область входить до групи регіонів-аутсайдерів (21-ше місце). Складові людського розвитку області не мають однакового впливу на місце регіону у загальних рейтингах, оскільки область має різні позитивні та негативні тенденції щодо окремих соціальних факторів. Так, першочергової уваги потребують питання демографічного розвитку, стану та охорони здоров'я, покращення соціального середовища та підвищення матеріального добробуту населення. Середні позиції в рейтингу область займає за показниками розвитку ринку праці, рівня освіти та фінансування людського розвитку. Найкращі показники стосувалися умов проживання населення.

Для стабілізації та поліпшення ситуації в соціальній сфері очевидно є потреба проведення поглибленого аналізу факторів людського розвитку за всіма складовими, розробки комплексної системи соціальних заходів, спрямованих на поліпшення в першу чергу здоров'я населення, розвитку соціальної інфраструктури, покращення демографічної ситуації. Перегляд регіональних програм фінансування

людського розвитку міг би надати вагомі результати щодо підвищення загального рівня людського розвитку.

Невід'ємною складовою при розрахунку індексу людського розвитку є показник очікуваної тривалості життя при народженні. Для Одеської області притаманні низькі показники тривалості життя при народженні, які нині становлять 68,1 року, (72,9 року для жінок та 63,3 року для чоловіків), що є меншим за середній показник тривалості життя в Україні — 69,3 року (74,7 — для жінок, 63,8 — для чоловіків). За останні 7 років тривалість життя населення Одещини підвищилась на 1,7 року (на 2,1 року для жінок та на 1,1 року для чоловіків). Скоротилась також різниця тривалості життя між чоловіками та жінками: у 2002 р. чоловіки жили на 10,6 року менше, а в 2009 р. різниця — 9,6 років. Населення міст живе в середньому на 4,5 роки довше, ніж сільське населення.

Інтегральна оцінка умов проживання спирається на характеристики ступеня забезпеченості житлом, його комфортності та розвитку інфраструктури. На кожного мешканця Одеської області сьогодні припадає в середньому 22,1 м² (23,0 м² — показник для України) загальної площі (в міських поселеннях — 20,8 м², в сільській місцевості — 24,6 м²). Порівняно з 1990 р. середній розмір площі на 1 жителя збільшився на 4,8 м² завдяки збільшенню загального житлового фонду та зменшенню чисельності населення.

Для Одеської області характерні низькі показники благоустрою житла. В 2009 р. 83,5 % території міських поселень було оснащено водопроводом, що більше на 1,4 % порівняно з 2000 р., для сільської місцевості цей показник — лише 34,6 % території, тобто 282 населених пункти, що на 12 % більше порівняно з 2000 р. Низькі показники обладнання території сільської місцевості каналізацією (всього 30 населених пунктів в 2009 р.). Низькими залишаються темпи газифікації в сільській місцевості (за останні 9 років газифіковано 13 населених пунктів: 1114 в 2000 р. та 1127 в 2009 р.) та містах (з 2000 до 2009 р. газифіковано лише 2 % території). 885 сільських населених пункти, 5 міст та 11 селищ міського типу користуються зрідженим газом.

За основними складовими якості життя населення було проведено дослідження якості життя сільського населення в розрізі адміністративних районів Одеської області. Для дослідження об'єктивної оцінки якості життя населення були відібрані індикатори та показники, що характеризують умови життєдіяльності людей, тематично зведені в три блоки: *якість населення* (здатність до відтворення та міграційна рухли-

вість, працересурсний потенціал), *благополуччя* (доходи та зайнятість, якість житла, соціальна інфраструктура тощо) та *комфортність середовища* (оцінка природно-ресурсного потенціалу та геоecологічної сприятливості забезпечення умов життєдіяльності населення). Більшість сільських районів змінювали своє становище при оцінці різних аспектів якості життя, проте достатньо стійкою виявилася позиція лідерів (райони приміської зони: Овідіопольський, Біляївський, Комінтернівський та Роздільнянський) і аутсайдерів (райони північної частини області: Котовський, Кодимський та Ширяївський).

Якість населення оцінювалась за допомогою індикаторів *здатність до відтворення, міграційна рухливість, працересурсний потенціал та рівень здоров'я*. Високий рівень якості населення мали приміські адміністративні райони: Овідіопольський, Комінтернівський та Біляївський, в основному за рахунок показників руху населення; придунайські райони: Болградський, Ізмаїльський, Кілійський, за рахунок показників руху населення та шлюбності. Аутсайдерами виявилася група районів північної та центральної частини регіону.

За рівнем благополуччя високі показники мають приміські райони області — Комінтернівський, Овідіопольський, Біляївський, Березівський, а також Ренійський, який входить до групи придунайських районів. Середніми показниками характеризуються як райони північної та центральної Одещини: Фрунзівський, Кодимський, Красноокнянський, Великомихайлівський, Балтський, так і райони Дунай-Дністровського межиріччя: Білгород-Дністровський, Татарбунарський, Арцизький та Саратський та придунайські райони — Ізмаїльський Кілійський. Низький та дуже низький рівень благополуччя мають райони північної та центральної частини регіону: Ананьївський, Любашівський, Котовський, Миколаївський, Ширяївський, Савранський, а також Тарутинський.

Аналіз розподілу адміністративних районів за трьома комплексними блоками якості життя сільського населення дозволив виділити чотири типи районів з різними значеннями показників якості життя: відсталий, недостатньо розвинений, середньорозвинений та розвинений. Для районів різних рівнів розвитку властиві свої ознаки і показники якості життя населення. *Перший тип — відсталий* — характеризується низьким рівнем всіх складових якості життя сільського населення. До нього відносяться сільські райони північної лісостепової частини області — Кодимський, Котовський, а також північно-степовий Ширяївський район.

До *другого типу — недостатньо розвиненого* — відносяться райони з низькими показниками соціально-економічного розвитку та середніми показниками комфортності середовища проживання та характеристиками самого населення. Це райони північної та центральної частин області — Балтський, Савранський, Красноокнянський, Ананьївський, Любашівський, а також приморський Татарбунарський район.

Третій тип — середньорозвинений — відзначається середніми значеннями показників соціально-економічного розвитку, вищими за середні якості населення та комфортності середовища проживання. Цей тип включає як райони центральної частини Одещини (Фрунзівський, Великомихайлівський, Миколаївський, Березівський, Іванівський), так і придунайської (Кілійський, Ренійський) та Дунай-Дністровського межиріччя (Арцизький, Саратський, Тарутинський).

Четвертий — розвинений тип характеризується високими значеннями показників соціально-економічного розвитку та якості населення, середніми — комфортності середовища проживання. До нього відносяться приміські (Комінтернівський, Біляївський, Овідіопольський, Роздільнянський, Білгород-Дністровський) та придунайські (Болградський, Ізмаїльський) райони області.

Як показало дослідження якості життя на рівні сільських територіальних громад Одеського регіону, громади з найвищими показниками якості життя розміщуються переважно в приміських і задністровських районах; навколо міських поселень і транспортних вузлів.

Що стосується якості життя населення міст регіону, то для її дослідження, вимірювання та порівняння необхідна розробка власних підходів і методик. Очевидні відмінності якості життя мешканців міст і сільської місцевості: міське населення характеризується значно вищим рівнем благополуччя (вищі доходи, менший рівень безробіття, краща якість житла, концентрація об'єктів соціальної інфраструктури тощо), більшою міграційною рухливістю; натомість потерпає від екологічних негараздів і характеризується гіршими показниками захворюваності.

Отже, як бачимо, проблема якості життя населення регіону є дуже актуальною, але достатньо складною. Якість життя населення — складне поняття, яке охоплює низку економічних, соціальних, політичних та інших складових. Її дослідження потребує подальшої розробки різноманітних методик порівняльної оцінки рівня та якості життя залежно від масштабів та об'єктів дослідження.